

TARİH VE SOSYOLOJİ: TÜRK SOSYOLOJİSİNİN ANA EĞİLİMLERİNİN BELİRLENMESİ AÇISINDAN PRENS SABAHATTİN-ZİYA GÖKALP İLİŞKİSİ ÜZERİNE*

Ertan Eğribel

Türk sosyolojisinde Prens Sabahattin-Ziya Gökalp karşıtlığı bilinen bir konudur. Ancak iki sosyoloğumuz arasında ortaklıktan söz edilmemiştir. Gerçekte ortak yönleri vurgulanırsa farklı yönleri de daha iyi anlaşılabilir. Prens Sabahattin-Ziya Gökalp ilişkisi günümüz açısından tükenmiş, bitirilmiş bir konu değildir. Bizim konuya olan ilgimiz geleneksel Türk düşüncesi ile Türk sosyolojisi arasındaki ayrımı ve sosyolojimizin günümüze kadar süren belli başlı eğilimleri açıklamaya izin vermesi nedeniyledir. Türk sosyolojisinin (tarihi) ana eğilimleri bir yerde sosyoloji ile tarih ve tarih yazıcılığı arasındaki ilişkinin değerlendirilmesidir. Batıcılışma dönemi Türk düşüncesi ile sosyolojinin gelişmesi iç içedir. Sosyoloji/sosyologlarımız devletin yaptığı siyasi seçimi doğrulama, haklılaştırma veya uygulamada ortaya çıkan sorunları açıklama görevini üstlenmiştir. Bu görevleri nedeniyle, geçmişte devlete, devlet siyasetine bağlı görev yapan tarihçilerimizin yeni bir ideoloji/dünya görüşü oluşturma çabası olmamasına rağmen, sosyologlarımız toplumda temeli olmayan bir ideolojinin oluşturulması çabası içindedirler. Batı sosyolojisi açıklamalarını benimseyerek geleneksel bakış açısından kopmuşlardır. Batı sosyolojisi içindeki ayrımlar nedeniyle tek bir sosyoloji anlayışının savunulması da mümkün olmamıştır. Bu açıdan belirtilecek ilk özellik, geleneksel Osmanlı düşüncesinden farklı olarak sosyolojinin kendine bağlı ortak bir gelenek ve çalışma disiplini kuramamasıdır. Sosyolojinin kuruluşu döneminde başlayan Prens Sabahattin-Ziya Gökalp karşıtlığı önce bunu belirtmektedir. Geleneksel Osmanlı dü-

* Bu çalışma 14-15 Kasım 2014 tarihinde SOMDER'in düzenlediği "Sosyoloji Kendisini Tartışıyor/ Türkiye'de Sosyolojinin Gelişiminde MiHenk Taşları" toplantısında sunulmuştur.

şüncesi/tarih anlayışı geniş bir zaman dilimi içinde tarihçilerimizin kendilerinden önce gelen yazarların çalışmalarını bıraktıkları yerden sürdürmelerine dayalıdır. Aralarındaki ilişki anlık bir ortaklıktan ibaret değildir, imparatorluk süresine yaygın bir ortak çalışmayı gerçekleştirmişlerdir. Sosyolojide ise bu yönde bir gelişim ve başarı söz konusu olmadığı için her sosyolog sosyolojiyi kendisi ile başlatmak eğilimindedir. Batıcılışma dönemi düşüncesi eski imparatorluk düşüncesi ile keskin bir ayrım üzerine kurulu olmasına rağmen kendi içinde bir süreklilik ve ortak birikim oluşturmamıştır. Sosyolojimizin gelişmesinde bireylerin kişisel çabaları önemlidir.¹ Ancak bu çabanın Batılılaşma serüveni ile ilişkili olması nedeniyle Türkiye’de sosyolojinin kendine ait belli konu ve sorunlarından, çeşitli sosyoloji anlayışlarından da söz etmek gerekir.

Türkiye’de Batıcılışma devletin yaptığı siyasi bir seçimdir, devletin karşılaştığı askeri-siyasi sorunlara çözüm getirme amacındadır. Batıcılışma, devlet yönetiminde ortaya çıkan değişiklikler, yenileşme olarak tanımlanmıştır. Yapılan siyasi seçimin savunulması öncelikle bir devlet işidir. Ancak yapılan seçimi geleneksel Türk/Doğu toplum düşüncesi içinde savunma imkanı yoktur. Sosyolojiden beklenen bu yönde ortaya çıkan yeni seçimi savunma görevi üstlenmesidir. Batı yandaşlığını Doğu düşünce geleneği içinde savunmak mümkün olmadığı için sosyoloji ile ilişki kurulmuştur. Prens Sabahattin ile Ziya Gökalp’in sosyolojiye olan ilgilerinin nedeni budur. Yeni seçimi savunma çabası içinde toplumda temeli olmayan bir ideolojiyi topluma kabul ettirmek gibi zor bir işe soyunmuşlardır. Türkiye’de sosyoloji daha başlangıçta geleneksel tarih anlayışı ile bağlantısını koparmıştır. Türkiye dünyada sosyolojinin bilim olarak önemini ilk benimseyen öncü ülkelerden birisi olmasına rağmen Türk sosyolojisinin dünyada etkinlik ve ağırlığından söz edilememesi bu nedenledir. Geleneksel Doğu toplum düşüncesi ve tarih ile ilişkinin kopması yanında, kendi konu ve sorunlarına bağlı bir sosyoloji geleneği de kurulamadığı için Türkiye’de sosyoloji aktarmacı bir özellik kazanmıştır. Sosyolojimizin öncüleri olarak gösterilen iki sosyoloğumuz bu nedenle Batı’da belli sosyologların Türkiye’de temsilcileri olarak tanınmaktadırlar. Sosyolojimizin başlangıçta kazandığı bu aktarmacı eğilim ve geleneksel Osmanlı tarihi karşıtlığı günümüzde de geçerliliğini sürdürmektedir.

Prens Sabahattin ve Ziya Gökalp farklı sosyoloji anlayışlarının savunucusu olmalarına karşın her ikisi de Batı seçiminin kaçınılmaz bir olay olduğunu kanıtlama çabası içindedirler. Batıcılışma tartışılmaz sayıldığı için Batı’dan hazır çözüm reçeteleri beklenmiştir. Türkiye’de sosyoloji, yapılan bu seçimin siyaset-üstü, tartışma-üstü, bilimsel olduğunun savunulması açısından önemsenmiştir. Sosyoloji

¹ Bu nedenle Türk sosyoloji tarihi bu sosyologlarımızın resmi geçidi olarak tanıtılmakta veya bağlı oldukları sosyoloji akımlarına göre Kıta Avrupası ve Anglo-Amerikan sosyolojisi ayrımı çerçevesinde temellendirilmektedir. Sorunları olsa da “Türk sosyoloji tarihi” olarak sözü edilecek bir serüvenin ortaya çıkması önemlidir.

aracılığı ile tartışma üstü, kaçınılmaz, mutlak görülen soyut toplum yasalarının tanıtılması amaçlanmıştır. Giderek bu yasalar tarihin yönünü belirleyen, zorunlu değişim yasaları olarak geleneksel tarihi birikimi/mirasının günümüz açısından değerlendirmesini gereksiz hale getirmiştir. Türkiye’de sosyoloji bütün bilimsel görüntüsüne karşılık, yapılan Batı seçiminin savunulmasıyla sınırlı kalmamış, kısa zamanda günlük siyasi çekişmelerin içine sürüklenmiştir. Türkiye’de sosyolojinin giriş yıllarında ve sonrasında içinde bulunduğu koşullar, Batıcılığa uygulamalarının karşılaştığı sorunlar sosyolojinin gelişmesinde etkili olmuştur. Prens Sabahattin ile Ziya Gökalp arasındaki ilişkiye bu açıdan da bakmak gerekir. Prens Sabahattin ile Ziya Gökalp sosyoloji alanında savundukları ve temsilcisi oldukları sosyoloji anlayışları çerçevesinde tartışmayı bilimsel bir görünüm altında sürdürmüşlerdir, ancak gerçekte tartışma İttihat Terakki ve karşıtları arasındaki iktidar çekişmesi olmaktan öteye gitmemiştir. Türkiye’de sosyolojinin göze çarpan ilk özelliği ve varlık belirtme biçimi siyasetin gündelik çekişmesiyle iç içe olmasıdır. Türkiye’de Batıcılığa devlet yapı ve kadrolarının Batı örneklerine uygun biçimde yenileşmesi olarak anlaşılmıştır. Devlet işleri ile siyasetin yakın ilgisi nedeniyle Türk sosyolojisi ilk günden itibaren kendisini siyasetin günlük çekişmesi içinde bulmuştur. Sosyolojinin siyasete ilgi duyması bu nedenle yadırganmamıştır. Prens Sabahattin ve Ziya Gökalp temsilcisi oldukları sosyoloji anlayışlarının da sınırlarını zorlayarak gündelik siyasi uygulamalar ve çekişme içinde sorumluluk alarak sosyoloji anlayışlarını geliştirmişlerdir. Bu durum Türkiye’de Batıcılığa sonrası günlük yaşamda görülen bazı değişiklikler ile sosyolojimiz arasındaki ilişki üzerinde durmayı gerektirmektedir.

Türkiye’de Batıcılığa tarih içinde yerimiz ve rolümüz ile ilgili yeni bir cephe seçimini belirtmektedir. Osmanlı Doğu-Batı ayrımında konumundan kaynaklanan önemini Batıcılığa ile farklı bir biçimde değerlendirmek istemektedir. Toplumun kendi ilişkilerinde, üretimde bir aşama, değişiklik olmamasına rağmen devlet siyasetinde, yönetici-kadrolar düzeyinde büyük bir değişim söz konusudur. Osmanlı İmparatorluğu dünya tarihi içindeki önemini Doğu-Batı çatışmasına ve Doğu uygarlıkları içindeki yerine borçludur. XIX. yüzyıl başlarında Osmanlı devlet/siyaset düzeyinde bazı sorunlarla karşı karşıyadır ve bu sorunları Batı yanlısı bir siyasetle aşmak yollarını araştırmaktadır. Doğu-Batı çatışması içinde bulunan konumda bir değişiklik olmadan, farklı cephe seçimi ve farklı siyasetlerin savunuculuğu (rol değişimi) belli bir çözümle temellenmek koşuluyla mümkündür. Osmanlı yeni bir cephe seçimi yapmış olmasına karşın hemen kesin sonuç almamıştır. Yeni ilişkilerin bir düzen niteliği alması için önce tekrarlanan belli bir çözüm olması, diğer bir deyişle çözüm üzerinde bir denetimin kurulmuş olması gerekir. Ancak Batıcılığın çözüm olması, Osmanlı’nın kendi adına çözüm üzerinde bir denetim kurması söz konusu olmamıştır. Bu nedenle en azından toplum kimliğini tehlikeye atmamak için bir sonuç alınca kadar Osmanlı Doğu ile bağlarını onarılmaz bir biçimde koparmak istememiştir. Bunun da ötesinde Osmanlı Batı dünyası içinde-

ki öneminin Doğu'daki yerinden kaynaklandığını çok iyi bilmektedir. Bu nedenle devlet düzeyinde yenileşme çabasına rağmen Doğulu toplum özelliklerinden vazgeçilmiş değildir. Eski ve yeni siyaset arasındaki çelişki, farklılık ve çatışma öncelikle gündelik siyaset ve kadrolar açısından gündeme gelmiştir.²

Batıcılışma Osmanlı için bir devlet işi ve devlet siyasetidir. Devlet gelirlerini ya da ayrıcalıklarını bütün toplumla paylaşmamak için Batıcılışma belli çevrelerin tekelinde bırakılmış, Batı yaşamı ve düşüncesi devlet görevlilerinin yaşam ve düşünce biçimi olarak sınırlanmıştır. Bu sınırlama Batıcı devlet ile Doğulu toplum arasında uyumsuz bir ikilik veya terslik görünümündedir. Bu ikiliğin kaynağı Osmanlı İmparatorluğu'nun Doğu dünyası içindeki yerinden yararlanıp Batı içinde önem kazanmasından ileri gelmektedir. Batı ile ilişkilerin en çok yoğunlaştığı, Batı yandaşlığının öne çıktığı dönemde Doğu'ya ilgimiz yoğunlaşmış, Doğulu toplum özellikleri daha çok vurgulanmıştır. Ancak bu düşünce düzeyinde Doğulu kalma, Doğu düşünce geleneğini devam ettirme biçiminde değildir. Sosyolojinin öne çıkması eski ile yeni siyaset arasındaki kopuş ile ilişkilidir. Sosyoloji bu nedenle daha baştan günlük siyasetle iç içe girmiştir. Batıcılışma ortak seçimini savunmasına rağmen sosyologlarımız arasında farklılaşma Doğu toplum özellikleriyle Batıcılışma arasında kurulan ilişki üzerindendir. Devlet ile toplum, Doğu ile Batı arasındaki ikilik geçmişte de vardır, ancak bu ayrım Osmanlı İmparatorluğu'nun geleceğinin hangi seçimde olacağı ve bu seçime göre toplum kimliğimizin de tanımlanması tartışması ile bütünleşince geniş boyutlara ulaşmıştır. Yönetici kadrolar ile toplum arasındaki yabancılık farklı siyasi seçimi savunan yöneticiler arasındaki çekişmede de yararlanılmaya başlanmıştır. İktidar ve iktidara aday kadrolar birbirlerini Batıcılışma siyasi seçimi ve uygulamalar konusunda yanlışlıklarla, sapmalarla veya toplumdan kopuklukla, topluma yabancılıkla, hatta ihanetle suçlamışlar, karşı tarafı mahkum eden (dolayısıyla siyaseti ve geleceği kendilerine bahşederek tekellerine alan) otoriter-militan bir tavırla varlık belirtme çabası içinde olmuşlardır. Prens Sabahattin ile Ziya Gökalp'in sosyoloji görüşleri arasındaki farklılığın karşıtlık ve çatışma biçimini alması bu nedenledir. Türk sosyolojisinde devlet ve toplum düzeyinde etkili olmak, belli bir güç edinebilmek takım anlayışlarıyla sınırlı kaldığı için ortak çalışma, ortak düşünce değil, güç elde amacıyla takım kurma girişimleri öne çıkmıştır. Ortak bir görüşü, ortak düşünceyi savunmak yerine belli bir jargona sahip olmak, ortak kollama ve kayırmaya dayalı takım ruhu ile ortaklığı sağlamak önemli olmuştur. Türk sosyolojisinde temel dünya görüşü, sorunların saptanması ve dizilişi konusunda ortak bir temel yoktur. Bu durum önemli güçlüklerle yol açmaktadır. Batıcılışma ortak bir yönü belirtmesine karşın bu konuda da devlet siyasetinde ve kadrolarında bir bütünlük sağlanamamıştır. Devlet'in siyasi seçimi ile

² Baykan Sezer, "Türk Sosyologları ve Eserleri -I", *Türk Sosyologları ve Eserleri -I: Temel Tartışmalar, Sosyoloji Yıllığı 20*, Kitabevi, İstanbul, 2010, ss. 268-271.

toplumun Doğulu kimliği arasında kurulmak istenen çelişki giderek toplum içinde de çatışmaların kaynağı olmuştur. Toplum güçlerine ve tarihine dayalı bir siyaset önerisinin olmaması çeşitli takımlar arasında itişmeye dönüşmüştür.

Türk toplum düşüncesinde Batıcılışma her düzeyde geçmişten bir kopuşu, kırılmayı belirtmektedir. Türkiye’de siyasetin özel konumu nedeniyle içerdiği tüm uyumsuzluklara karşılık Batıcılışma toplum düzeyinde önemli bir dirençle karşılaşmamıştır. Türkiye’de sosyolojinin ana eğilimleri ve belli başlı konuları devletin yaptığı Batı seçiminin savunulmasının ötesinde uygulama sırasında ortaya çıkmıştır. Ziya Gökalp ve Prens Sabahattin açısından Batı seçimi tartışma konusu değildir. Devlet yönetiminde Batı’ya yönelme, yenileşme, imparatorluğun doğal gelişmesinin zorunlu bir sonucu olarak görülmüş ve sorun edilmemiştir. Her iki sosyologumuz da devlet yapısının ve yönetici kadrolarının yapılan Batı seçimine uydurulması ile kendilerini sınırlandırmışlardır. Ancak devlet kadroları arasındaki yenileşme Batı içi çelişkilere dayalı olarak iktidardaki veya iktidara aday yönetici kadroların kimlikleri ve yaptıkları seçim ile ilgili bir tartışmaya dönüştüğü için ortaklık sağlamaları mümkün olmamıştır. Tartışma ve ayırım (arayış) ittifak yapılması gereken Batılı devletlerin seçimi ve bununla ilgili kadrolar ile ilişkilidir. Ziya Gökalp ile Prens Sabahattin arasındaki karşıtlık savundukları siyaset anlayışları ve iktidar çekişmesi tarafından belirlenmiştir. Batı içi ayırım ve çatışmalar, farklı çıkarlar nedeniyle yönetim kadroları arasında birlik sağlanamamıştır. Farklı çıkarların temsilcisi olan kadroların paylaştığı ortak bir tarih anlayışı yoktur. Devlet kendisine bağlı ortak bir çözümün tekeliğini sağlayamadığı gibi resmi dünya görüşünü oluşturma, yaygınlaştırma, aracılık etme konusunda da güçlüklerle karşılaşmıştır. Devlet kadroları arasındaki ayırım nedeniyle tek bir görüşü benimsemek mümkün olmamıştır. Kadrolar arasındaki uzlaşmazlık sosyoloji anlayışları arasında birinden birini tercih etme ve kalıcı hale getirmeden bilimsel bir karşıtlık biçimine bürünmüş, farklı sosyoloji anlayışlarının savunuculuğu biçimini almıştır. Tek bir sosyoloji anlayışının egemen hale gelmesi, devlet ve toplum ideolojisini oluşturmaları ancak belli bir siyaset ile özdeşleşen kadroların (İttihat ve Terakki’nin) devlete kendi adına el koyması sonrasındadır. Ziya Gökalp’in İttihat ve Terakki’nin merkez yönetim kurulunda görev yapması, sosyoloji ile ilgilenmesi bu nedenledir.

Türkiye’de sosyoloji devlet ile ilişkili olarak varlık belirtmiştir. Sosyologlarımız topluma, toplum içindeki kesit ve güçlere dayalı yeni bir siyaset oluşturulabileceğine inanmamaktadır. Devletin temel siyasi yönelişi tartışılmamaktadır. Ancak geleneksel siyaset ve bakış açısı değersiz hale gelirken, Batılılaşmanın bir özelliği ve dayanağı olarak Batılı devletlerle olan ilişki, aralarındaki çelişkilerden faydalanmak önem kazanmıştır. Sosyologların bağlandıkları sosyoloji ekolleri de bununla uyumludur. Toplumda dayanağı olmayan siyasi seçimlerini bilim anlayışlarının bir gereği olarak tanıtmışlardır. Türk sosyolojisinin başından beri siyasete yakın ilgisi ile aktarma ve uyarılama eğiliminin birlikte gelişmesi rastlantı değildir. Aktarma ve uyarılama çabası bir dönem ile de sınırlı kalmamıştır, koşullara bağlı yeni örgütlen-

meler, düzenlemeler ile birliktedir. Bu açıdan toplumsal değişimin savunulması ve izlenmesi gerekmiştir. Türkiye’de sosyolojinin serüveninin de sosyolojik bir olay olarak ele alınması bu nedenledir. Türkiye’de sosyolojinin kuruluş dönemi ve kurumsallaşmasını belirleyen ilişkiler aşılamadığı için her yeni örgütlenme ve düzenlemede bu döneme dönerek yeniden yorumlar getirmek gerekecektir. Ziya Gökalp ve Prens Sabahattin’in her dönem üzerinde durulması, üzerinde en çok değerlendirme yapılan sosyologlar olması bu nedenledir. Prens Sabahattin’in savunduğu Anglo-Amerikan yanlısı siyaseti doğrudan savunmak ve yaygınlaştırmak söz konusu olmasa da sosyoloji anlayışı sürekliliğini korumuştur. I. Dünya Savaşı sonrası Mütareke yıllarında Prens Sabahattin’e fahri içtimaiyat profesörlüğü unvanı verilmiş, İngilizler bölgede çıkarlarını garanti altına aldıktan sonra yapılan barışın ertesinde (Türkiye’de İngiliz mandacılığını savunmak mümkün olmadığından) Prens Sabahattin yazmayı bırakmıştır. 1924 sonrasında Ziya Gökalp sosyolojisi yeni dönemin koşullarına uygun geldiği için Türkçülük resmi görüş olarak tanınmıştır. Osmanlı’nın tasfiye edildiği yeni dönemde Türkiye kendi içine kapalı, Batı modeli ile uyumlu Doğulu bir toplum örneği olarak gösterilirken bu yöndeki açıklamalar yine Ziya Gökalp tarafından temellendirilmiştir. Ziya Gökalp birbirlerine karşıt “İmparatorluk dönemi ideolojisi” (“Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak”) ile “Cumhuriyet döneminin ideolojisi”nin (“Türkçülüğün Esasları”) kurucusudur. Bu açıdan Ziya Gökalp’in çabası gerçekleşen değişimin açıklanmasıdır. İzleyicileri yapılan siyasi seçim yanında bu seçimin dayanağı olan kadroların savunulmasıyla kendilerini sınırlamışlardır. Osmanlı döneminde İttihat ve Terakki’nin, Osmanlı sonrası yeni dönemde de Kemalizm’in savunuculuğunu yapmışlardır. İmparatorluk siyasetinden vazgeçildiği ve sosyolojide arayış döneminin bittiği yeni dönemde Prens Sabahattin’in izleyicileri ise Batılı kurumların işleyişinin tanıtılması görevini üstlenmişlerdir. Ziya Gökalp sosyolojisi II. Dünya Savaşına kadar egemen sosyoloji anlayışını temsil etmiştir. Ancak savaş sonrasında yeni sosyoloji açıklamaları gündeme gelmiştir. Yeni dönemde İngiltere Batı içindeki öncülüğünü ABD’ye bırakırken sosyoloji de bunu doğrulama ve ideolojisini oluşturma çabası içinde egemen sosyoloji anlayışı olan Ziya Gökalp sosyolojisi ile çatışma içine girmişlerdir. Aktarılan sosyoloji görüşleri, sosyologların bağlı oldukları ekoller arasında anlayış farklılıkları sosyolojinin konularını, kullanılan teknikleri çeşitlendirmiştir. Bağlı oldukları siyaset anlayışları ve toplum modelleri doğrultusunda toplumsal yapı değişiklikleri ile sorunların çözümünün gerçekleşeceğini öne sürmektedirler.³ Türkiye’nin sorunlarından yola çıkarak belli yöntemleri savunmak yerine baştan bağlı oldukları yöntemin kalıplarıyla (aktarmacı, şematik) Türkiye’ye yaklaşmaktadırlar.

³ Toplumun tarihi serüveni, Doğulu kimliği Batılılaşmaya/modernleşmeye (bu dönemde ortaya çıkan Amerikan yandaşlığına) engel görülmemektedir. Yöneliş bellidir. “Türkiye’ye özgü toplumsal değişim”den söz edilse bile evrensel bir eğilim olarak tanıtılan Batı dünya egemenliğine uyum toplum ve tarihin vazgeçilmez yasasıdır.

Türkiye’de sosyoloji başlangıçtan bu yana Batı cephe seçimini tartışma konusu yapmamış, Batı’dan çözüm reçetesi olarak gördüğü sosyoloji akımlarını Türkiye’ye aktarma yoluna gitmiştir. Ancak bu aktarma çabası içinde sadece bağlanılan sosyoloji akımına uygun belli çalışmalar içinde sınırlı kaldığını da düşünmemek gerekir. Türk sosyolojisi günlük siyaset ile yakın ilişkisi nedeniyle ilgi duyduğu akımın ve Batı sosyologlarının görüşlerini de zorlayarak yeni görüşlere ulaşma çabası içinde canlılık kazanmıştır. Bu nedenle Ahmet Rıza ile Comte, Prens Sabahattin ile Le Play sosyolojisi arasında, Ziya Gökalp’in Durkheim’cı akımla ilgisi (bağlı oldukları sosyoloji alımlarıyla, sosyologlarla özdeşleştirilmesi) tartışmalı olmuştur. Türk toplum ve tarihi gerçeklerinin gösterdiği özellikler ve güçlükler karşısında Türk sosyolojisinin ana çizgileri Batı aktarmacılığı ile sınırlı kalmamıştır. Sosyologlarımız Batı’dan “Türkiye’ye özgü kurtuluş yolu” reçeteleri aktarırken sorunlarla karşılaşmışlar, kendilerini bu sorunların açıklaması ve çözümü içinde bulmuşlardır. Bu nedenle (doğrudan bağlandıkları sosyoloji görüşlerini savunmakta güçlük çektikleri için) “Türkiye’ye özgü toplumsal değişme”nin savunucusu olarak kendilerini tanıtmaya (uygulamada ortaya çıkan farklılıkları belirtmeye) özel bir çaba göstermişlerdir. Sonuçta Batılı sosyologların izleyicileri olarak Türk toplumuyla ilgili kolaycı etiketlemelerden kaçınmasalar bile Türk toplum gerçeğini ve sorunlarını açıklamak, çözmek zorunluluğu duymuşlardır. Sosyologlarımız bu nedenle içe kapalı, masa başı görüşler üreten düşünürler olmamışlardır. Türkiye’nin sorunlarının çözümüyle yakından ilgilenmeleri yanında siyasi sorumluluk da duymuşlar, sorumluluk yerlerinde bulunmuşlar, Türkiye’nin kaderinde etkili olmaya çalışmışlardır. Ziya Gökalp Osmanlı’nın son döneminde İmparatorluğun kaderine yön veren İttihat ve Terakki’nin ideoloğu ve merkez-i umumi üyesidir. Prens Sabahattin İttihat ve Terakki’ye muhalefetin başındadır. Necmettin Sadak, Fuat Köprülü dışişleri bakanlığı yapmışlardır. Yine Türkiye’de sosyalizm akımının öncülerinden sayılan Mustafa Suphi Emile Bougle’nin “*Sosyoloji*” kitabının çevirisi ile tanınmıştır. Behice Boran TİP’in başkanlığını yapmıştır.⁴ Bu listeyi uzatmak mümkündür. Günümüzde de iktidar veya muhalefetin sözcüleri olarak öne çıkan siyasi partiler içinde veya görece bağımsız kalarak sosyologlar (toplumsal-siyasi değişimin sözcüsü) önemli görevler üstlenmişlerdir. Devlet “kapı dışı”nın gözetimini üstlendiği için göreceli bir bağımsızlık ve muhalefetin varlığına da izin vermiştir. İktidarın ve çözüm sürecinin sözcüsü olarak Beşir Atalay ile Kürt muhalefetinin ideologu olarak gösterilen İsmail Beşikçi aynı olayın farklı taraflarında bulunmuşlardır. Yasin Aktay gibi iktidarın televizyonda doğrudan-militan sözcüsü olarak görev yapan sosyologlarımız da bulunmaktadır. Bunlar dışında da iktidar ve muhalefetin içinde milletvekili olan sosyologlara pek çok örnek vardır. Sonuçta, Osmanlı tarih anlayışından farklı (karşıt) olarak, Türkiye’de sosyoloji bütün dinamizmine ve günlük

⁴ Baykan Sezer, a.g.m.

siyasetle ilişkisine rağmen ortak bir gelenek ve yöntem anlayışı ortaya koyamamıştır. Temsilcisi oldukları Batı kaynaklı sosyoloji anlayışları gereği olayları bu şablona uygun yerleştirmeye çalışmaktadırlar. Olayların gelecekte alacağı biçimi kestirip önceden önlem alabilmek veya çözüm önermek için de bunu yapmamışlardır. Devletin toplumlar arası ilişkileri denetleme ve yönlendirmede ortaya çıkan zaafı, ilişkilerde süreklilik sağlayamaması hem ortak bakış açısı oluşturmakta, hem de kayıtlamada zorluklara neden olmaktadır. Geleneksel tarih anlayışı (dünya görüşü) geniş bir zaman diliminde farklı tarihçilerin birbiriyle anlık ilişki kurmanın ötesinde devlet siyasetinin gösterdiği özelliklere, olayları kavrama, denetleme ve yönlendirme çabasına bağlı olarak ortaklık kurmasına dayalıdır; buna karşılık sosyolojide bu yönde bir gelişim ve başarı söz konusu olmamıştır. Batıcılışma siyasi seçiminde bir değişiklik olmamasına rağmen dünya görüşü düzeyinde sosyoloji bir süreklilik, gelenek oluşturamamıştır. Sosyologlarımız temel dünya görüşü, sorunların saptanması, dizilişi ve ortaya konuluşu açısından ortak bir temele sahip değildir. Bu durumda Türk sosyolojisinin ortak özelliği ve kimliğini belirlemek güçleşmektedir. Batı sosyoloji açıklamalarına verilen üstünlük sonucu her dönem açıklama biçimi değişse bile sosyologlarımız ikinci sınıf sosyologlar olmaktan çıkmamaktadır. Türkiye’de sosyoloji tarihinin bir tür yap-boz oyununa dönüşmesi, önceki çalışmaların bilmezden gelinmesi, unutturulması, ortak çalışma geleneğinin oluşturulamaması (zorluğu) da bunda etkilidir.

Türkiye’de sosyolojinin günlük siyaset ile ilişkisi kendisine büyük bir canlılık kazandırmıştır. Ancak günlük siyasette sık görülen değişiklikler sosyolojinin etkisinin ve önerilen görüşlerin kısa ömürlü olmasına yol açmıştır. Batıcılışma serüvenimiz içinde devlet ve toplum düzeyinde belli deneyimler edinmiş olmamıza rağmen, sosyolojimiz bu yönde Batıcılışma öncesi tarih/devlet anlayışıyla bütünleşmiş, işe yarar, etkili bir gelenek ve kimlik oluşturamamıştır. Sosyologlarımızın toplum kimliği ve tarih ile kurduğu ilişki ve gündeme getirdikleri kuramlar XIX. yüzyılda ortaya çıkan yeni tarih anlayışına dayalıdır. Geleneksel siyaset ve tarih anlayışı geçersiz görülmesine rağmen sosyoloji aracılığı ile yeni gelişmeleri kavrama ve sonuçlar çıkarmada da sorunlarla karşılaşmıştır. Dile getirilen yeni çözüm önerileri yeni toplum güçleri tarafından değil devlet tarafından gündeme getirildiği için sosyolojinin varlığı da devletin yaptığı siyasi seçime bağlıdır.⁵ Devletin gelişmeleri bütünüyle kuşatabilir bir siyasete ve açıklamaya sahip olmaması devlet ve toplum ilişkisinde zaafı, neden olmaktadır. Batıcılışma siyasi seçimi sonrasında devletin toplumun birlik ve dayanışmasını sağlayacak dünya görüşünü oluşturamaması, olaylar üzerinde denetim ve etkinliğinin sınırlanmasıyla sosyoloji

⁵ Geleneksel tarih yazıcılığı siyasi tarihçilik olarak, devlet siyasetine bağlı olmaları nedeniyle eleştirilirken, küçümsenirken devletin siyasi seçimine bağlı olarak ortaya çıkan sosyolojinin yüceltilmesi ilgi çekicidir. Sosyolojimiz daha başlangıçta geleneksel tarih anlayışından yararlanma imkanı bulamamıştır.

(Batı kaynaklı aktarmacı özelliğine rağmen) toplum ideolojisinin (devletin dışında) oluşturulması ve topluma yön verme girişimlerinin temsilcisi olarak görülecektir. Ancak devlet çözümünü aşan farklı bir çözümün ve çözüm sahibi bir gücün olmaması nedeniyle sosyoloji açıklamaları temelsiz kalmıştır. Devletin engel olduğu bir görüşten, toplum gücünden ve gelişmeden söz etmek bu nedenle tartışmalıdır. Aksi takdirde bu gücün ve savunduğu görüşün ne olduğunun, hangi gelişmelere devletin engel olduğu ve gerisinde kaldığı belirtilmelidir. Devletin getirdiği çözümü aşmak mümkün olmadığında devletin sınırlanması, küçülmesi gündeme getirilmiştir. Ancak devletin başta askeri-siyasi olmak üzere başarısız olduğu alanlarda, devletin dışında hangi toplumsal gücün başarılı olduğu, devletin bıraktığı hangi alanlarda devleti aşan toplum çözümü getirdiği, en geniş toplum dayanışmasını sağladığı tartışmalıdır.⁶ Türkiye’de toplumlar arası ilişkilerde devletin getirdiği çözümü aşabilecek bir toplumsal gücün, kesitin ortaya çıkmaması nedeniyle Batıcılığa ortak bir yönelişi belirtmesine rağmen Türkiye’de sosyoloji ortak bir görüş ve gelenek oluşturamamıştır. Türkiye iki yüz yıldır büyük bir değişim içindedir. Bu çabanın günümüzde de kesin sonuca ulaştığını söylemek mümkün değildir. Ortaya çıkan sorunlar nedeniyle devlet ve toplum düzeyinde kimlik değiştirme çabası giderek toplumsal çözülme ve çürümeye dönüşmüştür. Toplumsal değişme anlayışının Batı egemenliğini aşan yeni bir dünya dengesi ve düzen anlayışıyla bütünleşmemesi devlet ve toplum düzeyinde temsil krizine neden olmaktadır. Bu aynı zamanda Türkiye’de sosyoloji serüveninin açmazını göstermektedir. Bu nedenle sosyolojide yeni girişimlerden önce geçmişte yapılan yanlışlardan gerekli sonuçları çıkarma zorunluluğu bulunmaktadır. En azından bu nedenle günümüzde Türkiye’de sosyolojinin kurucusu olarak adlandırılan Prens Sabahattin ile Ziya Gökalp arasındaki ortaklık ve farklılaşma üzerinde durmak, ikisiyle de hesaplaşmak gerekmektedir. Batıcılığa girişimlerinde istenen başarının kazanılmaması, yapılan yanlışlıklar bu sosyologların da başarısızlıkları, yanlışlıkları olmuştur. Bunca yıllık bir süre içinde sosyolojimizin gelişmesini bağladığı siyasi bir konuda, Batıcılığa çabasında bir etkinlik ve başarı sağlayamaması kendi varlığını da tartışmalı hale getirmektedir. Türkiye’de sosyolojinin yetersiz kalması kişisel beceri eksikliğinden değil, toplumdaki gelişmeleri açıklayıp bu gelişmelere yön verecek tarihi bir bakış açısına ve temele sahip olmamasından kaynaklanmaktadır. Osmanlı’nın gelişmeleri denetlediği ve gelişmelere yön verdiği bir dönemin ürünü olan siyasi tarihçilik ile Batıcılığa seçiminin ürünü olan sosyolojinin karşıtlığı bu nedenledir. Sonuçta sosyoloji de belli bir tarih görüşünden başka bir şey değildir. Sosyoloji olayların yalnızca anlaşılıp açıklanmasının ötesinde topluma ve toplum güçlerinin geliş-

⁶ Elbette bu durum resmi görüşün veya Batılılaşmanın eleştirisine engel değildir. Ancak esas eleştiri devletin siyaset sahibi olmasına veya siyasetin özüne yönelik olmak yerine mevcut siyasi çözüm ve uygulamaların geçersizliğine, devletin/siyasetin toplumun genel çıkarlarını ifade etmekte yetersizliğine yönelik olmak zorundadır.

mesine müdahale etmek, yön vermek amacındadır. Türkiye’de gelişmelerin kavranması, olaylar üzerinde gerçek denetim ve egemenlik kurulması ve bunlara yön verilmesi söz konusu olmayınca sosyoloji Batı’dan aktarmacı bir özellik kazanmış, devletin yaptığı seçime uygun açıklamaları benimsemiştir.

Türkiye’de sosyoloji ile siyasetin yakın ilişkisine rağmen Türkiye’nin son dönem yaşadığı değişikliklerde sosyolojinin etkisi sınırlıdır. Türk sosyologlarının esas ilgisi Batıcılışma seçimi doğrultusunda gerçekleşen toplumsal değişme olduğu için her sosyolog Türkiye’deki değişim ile yakından ilgilidir. Sosyologlarımızın çalışmalarında Türkiye’deki değişimi açıklamak ve uygulamada ortaya çıkan sorunlara çözüm bulma çabası önemli bir yer tutmuştur. Ancak Türkiye’de sosyoloji toplum güçlerine dayanmak ve onların sözcülüğünü yapmak yerine, devletin yaptığı siyasi seçimi savunarak veya tartışarak Batı ile ilişkili değişimin sözcüsü olarak varlık belirtmiştir. Devletin görüş alanı içindeki sorunlarla biçimlenmiştir. Sosyologlar bütünsel değerlendirme ve sonuçlar çıkarmayı da kendileri üstlenmiştir. Sosyologlarımızın birtakım yanılgıları olsa da, toplumumuza siyasi düzeyde yön verme çabası içinde karşılaşılan güçlükleri nasıl değerlendirdikleri, ne gibi çözüm yolları önerdikleri önemlidir. Esas tartışılması ve günümüzle ilgili sonuçlar çıkarılması gereken de budur. Türkiye’de sosyolojinin gündelik siyasetle kurduğu ilişki, yanılgıları, darlığı hiçbir biçimde bizim siyasetten vazgeçmemizin, siyasetinin özünün suçlanmasının veya sosyolojinin bilim kimliğinden şüphe duymanın, inkar etmenin gerekçesi olamaz. Çözüm arayışlarından vazgeçilmesi Batı’da ve Türkiye’de sosyolojinin siyasetten kopuk, dar, uzmanca konulara yönelmesine neden olmaktadır. Sosyolojinin siyaset ile kurduğu ilişkide sorun varsa önce bunun tartışılması ve aşılması gerekir. Türkiye’de sosyolojinin kuruluş koşullarından kaynaklanan özellikler ve ana eğilimler aşılamadığı için sosyolojimizde Prens Sabahattin ile Ziya Gökalp’in etkisi günümüzde de sürmektedir.

Türkiye’de sosyoloji günlük siyasetin içindedir, ancak Prens Sabahattin ve Ziya Gökalp’in devlet siyaseti üzerinde etkisi tartışmalıdır. Başarıdan söz edilirse, bu sosyolojinin/ sosyologların devletle/ iktidarla kurduğu bağımlılık ilişkisi veya devlete karşı muhalefet olmaktan ileri gitmemiştir. Türkiye’de sosyoloji devlet ile kurduğu ilişkiyle, iktidarı veya muhalefetiyle belli bir biçim, açıklama sahibi olmuş, kendi varlığını korumuştur, ancak toplumda etkinlik kazanmamıştır. Bir anlamda sosyoloji geleneksel Türk toplum düşüncesinde olduğu gibi devlet yöneticilerine öğüt verme çabasındadır. Ancak Batıcılışma siyaseti sosyolojinin varlığına, öğütlerine gerek duymadan yürütülmüştür. Siyasi sorumluluk üstlenen yönetim kadroları kimi zaman yakın ilişki kurmalarına karşın sosyologların görüşlerinden faydalanma, akıl alma gereğini duymamışlardır. Bilimsel bir görünüm içinde sosyolojinin siyaset ile kurduğu ilişki devletin siyasetinin tanıtılmasına aracı olmakla, uygulamaların geçerliliğini-geçersizliğini savunmakla sınırlı kalmıştır. Ziya Gökalp ve Prens Sabahattin gibi sosyologlarımızın en başta koşullukları Batıcılışma siyaseti kendi açıklamalarının ürünü olarak ortaya çıkmadığı gibi sonrasında da Batıcı-

laşmanın sözcülüğünü üstlenememişlerdir. Sosyologlarımız Batıcılışma siyasetinin oluşmasında katkıları olmadığı gibi toplumsal değişimin yönü açısından da etkili değillerdir. Sosyoloji başlangıçtan bu yana gelişmesini Batıcılışma seçimine bağlamıştır, tarih ve toplum ile ilişki kurmayı, bağlanmayı amaçlamamıştır. Prens Sabahattin ve Ziya Gökalp'in siyasi alanda etkinliğine karşılık tarih ve toplum ile kurduğu ilişkinin sınırlılığı çelişkisi buradan kaynaklanmaktadır. Türkiye'de sosyoloji toplumu, toplumsal değişmeyi temel konusu yapmış olsa bile toplumda herhangi bir gücün sözcüsü olmayı, bağlantı kurmayı başaramamıştır. Sosyologlarımızın söylediklerinin toplumda yankı uyandırmaması, toplumdan, toplum güçlerinden ve tarihten kopuk uzmanca bir bilgi görüntüsü kazanması bu nedenledir. Günümüzde uzmanlık görüntüsü altında Türk toplum ve tarihi ile olan kopukluğu da bir açıklamaya kavuşmuştur. Artık gündelik siyasete ve sorunlara bağlılık ile alan araştırmalarıyla sınırlı, uzmanca (pür!) sosyoloji anlayışı iç içe girmiştir. Günümüzde devletin siyaseti ile sosyologlarımızın dünya görüşü örtüştüğü için genel bir tarih anlayışına sahip olmaya gerek duyulmayacaktır. Sosyoloji ile tarih arasında ortaklık ilişkisine karşıt bu anlayışın egemenlik kazanması Türkiye'de yalnızca sosyolojinin değil, siyasetin de tükenişini/tıkanıklığını göstermektedir.